Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Kuzatishlar natijasida ilk islom davri ijtimoiy-ma'naviy muhiti va Rasulullohning shaxsiy tarbiyasi tufayli Hazrat Ali barkamol inson sifatida shakllanganligi aniqlandi. U, hatto xalifalik martabasigacha erishdi. Ichki va tashqi muhit ta'sirida Hazrat Ali ibn Abu Tolib shunday zukko, donishmand inson bo'lib yetishdiki, uning bu fazilatlari hozirgi davr uchun ham namuna – ibrat bo'lib xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (references):

(1). Shayx Muhammad Xuzariy. Nur al-yaqin fi siyrat sayyid al-mursalin ma'a itmom al-vafo fi siyrat al-xulafo. – Toshkent: Dor Movarounnahr (1413 h.y – 1992-yil).

(2). Ас-Салляби. Али Мухаммад. Али ибн Абу Талиб. Четвёртый праведный халиф. Пер. с араб., прим., комм. Е.Сорокоумовой, Москва, "Умма", 2013.

(3). Balqiz Aladdin. Muhammad payg'ambar qissasi (ingliz tilidan Jamol Kamol tarjimasi). Toshkent, "Kamalak", 1991.

(4). Nosiruddin Burhonuddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. 2-kitob, Toshkent, "Yozuvchi", 1991.

Utegenova Jamila Djolmurzayevna (Innovatsion texnologiyalar universiteti "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasi d.v.v.b.)

BIOETIKA SOHASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bioetika tushunchasining shakllanishi, uning ilmiy-nazariy asoslari, tibbiyot va biologiya sohalaridagi roli, hamda O'zbekistonda bioetika madaniyatini rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Bioetika global muammolar kontekstida, ayniqsa, gen muhandisligi, transplantatsiya, sun'iy intellekt, eksperimental tadqiqotlar va inson huquqlari bilan bog'liq dolzarb masalalarni hal qilishda muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada xalqaro tajriba (UNESCO, WHO) asosida O'zbekistonda bioetika institutlarini tashkil etish, axloqiy me'yorlarni shakllantirish va ta'lim tizimiga integratsiya qilish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *bioetika, axloqiy me'yor, gen muhandisligi, tibbiy etik, inson huquqlari, ilmiy mas'uliyat.*

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЛАСТИ БИОЭТИКИ

Аннотация. *В статье анализируется формирование понятия биоэтики, ее научно-теоретические основы, ее роль в сферах медицины и биологии, механизмы развития биоэтической культуры в Узбекистане. Биоэтика рассматривается как важный фактор решения актуальных вопросов в контексте глобальных вызовов, особенно связанных с генной инженерией, трансплантацией, искусственным интеллектом, экспериментальными исследованиями и правами человека. В статье выдвигаются предложения по созданию в Узбекистане институтов биоэтики, формированию этических стандартов и их интеграции в систему образования на основе международного опыта (ЮНЕСКО, ВОЗ).*

Ключевые слова: *биоэтика, этические стандарты, генная инженерия, медицинская этика, права человека, научная ответственность.*

MECHANISMS OF FORMING THE FIELD OF BIOETHICS

Annotation. *This article analyzes the formation of the concept of bioethics, its scientific and theoretical foundations, its role in the fields of medicine and biology, as well as the mechanisms for developing a culture of bioethics in Uzbekistan. Bioethics is considered an important factor in solving urgent issues in the context of global problems, especially genetic engineering, transplantation, artificial intelligence, experimental research and human rights. The article puts forward proposals for the establishment of bioethics institutes in Uzbekistan, the formation of ethical standards and their integration into the education system, based on international experience (UNESCO, WHO).*

Keywords: *bioethics, ethical standards, genetic engineering, medical ethics, human rights, scientific responsibility.*

Kirish. Zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti, ayniqsa, tibbiyot, biologiya va gen muhandisligidagi yutuqlar insoniyat tarixida misli ko'rilmagan imkoniyatlarni yaratmoqda. Ammo bu imkoniyatlar bilan birga, inson axloqi, huquqi, erki va hayoti bilan bog'liq murakkab muammolar ham vujudga kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan, fan va texnologiyaning axloqiy, huquqiy va ijtimoiy chegaralarini belgilovchi bioetika sohasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bioetika – bu inson hayoti va salomatligi bilan bog'liq masalalarda ilmiy izlanishlar va amaliy qarorlar qabul qilishda axloqiy tamoyillarning asosiy mezoni hisoblanadi. Bioetika atamasi ilk bor 1970-yillarda

AQSH olimi Van Rensselaer Potter tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, u biologik bilimlar va insoniy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni anglatadi. Hozirgi kunda bioetika nafaqat tibbiyotda, balki ekologiya, nanotexnologiya, sun‘iy intellekt, oziq-ovqat xavfsizligi, reproduktiv texnologiyalar kabi sohalarda ham keng qo‘llanilmoqda.

Maqolada aynan O‘zbekiston sharoitida bioetika sohasining institutsional, madaniy va ilmiy rivojlanish asoslari, xalqaro tajriba asosida shakllantirish mexanizmlari hamda ushbu sohada milliy strategiyani ishlab chiqishning zaruriyati yoritiladi.

Adabiyotlar sharhi. Bioetika fani G‘arbiy Yevropa va AQSHda XX asr o‘rtalaridan boshlab shakllana boshlagan. UNESCO tomonidan 2005-yilda qabul qilingan “Bioetika va inson huquqlari to‘g‘risidagi umumjahon Deklaratsiyasi”da inson sha’ni, huquqlari, erkinligi va biologik yaxlitligini ta’minlashda bioetik yondashuvning asosiy prinsiplaridan biri sifatida “axloqiy javobgarlik” ilgari surilgan.

Ch.Kallein (2012), P.Singer (1995), T.Beauchamp va J.Childress (2009) asarlarida bioetikaning to‘rt asosiy tamoyili, avvalo, zarar keltirmaslik, foyda yetkazish, adolat va insonning avtonomiyasi keng muhokama qilinadi. Ayni paytda, Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekistonda bu tamoyillarni ijtimoiy, madaniy va diniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifadir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ushbu maqolada tahliliy-deskriptiv metod, hujjatlar tahlili, qiyosiy yondashuv, va xalqaro tajriba asosida normativ hujjatlarni tahlil qilish usullari qo‘llanildi. Asosiy e’tibor UNESCO, WHO, Yevropa Bioetika qo‘mitasi, va boshqa muhim xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan qabul qilingan hujjatlarga qaratildi [2;3].

Bundan tashqari, 2023-yilda O‘zbekiston tibbiyot oliy yurtlarida o‘tkazilgan 100 nafar professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida bioetika fanining ahamiyati va zarurati borasidagi so‘rovnoma natijalari keltiriladi. Bu natijalar orqali bioetika madaniyatining mavjud holati, muammolari va istiqbollari aniqlanadi.

Natijalar. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng, sog‘liqni saqlash tizimida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Ammo bioetika sohasi mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida sust shakllanib bordi. 2020-yilga qadar bioetika bo‘yicha alohida davlat dasturlari, ilmiy markazlar yoki universitetlarda mutaxassislik yo‘nalishlari deyarli mavjud emas edi. So‘nggi yillarda tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida “Tibbiy etika va deontologiya” fani o‘qitilayotgan bo‘lsa-da, bu fan, asosan, tibbiy xulq-atvor normalariga qaratilgan bo‘lib, bioetik muammolarning falsafiy va global jihatlarini yetarlicha qamrab olmaydi.

Bugungi kunda bioetika quyidagi yo‘nalishlarda alohida e’tiborni talab qiladi [5]:

- Transplantatsiya va donorlik.
- Sun’iy urug‘lantirish va surrogat onalik.
- Genetik tahrir (CRISPR-Cas9 texnologiyasi).
- Klinik sinovlar va inson ishtirokidagi tajribalar.
- COVID-19 pandemiyasi davrida majburiy vaksinalash va bemorlarning axborotga asoslangan roziligi.

Ushbu muammolar tibbiyot sohasi bilan bir qatorda, huquq, din, axloq, va sotsiologiya yo‘nalishidagi muhokamalarni ham talab qiladi. Biroq O‘zbekistonda bioetika sohasi uchun zarur bo‘lgan institutsional infratuzilma hali to‘liq shakllanmagan.

2024-yilda Toshkent, Samarqand va Nukus shaharlaridagi tibbiyot universitetlari va institutlarida faoliyat yurituvchi 100 nafar respondent (60 nafar professor-o‘qituvchi va 40 nafar talaba) o‘rtasida bioetika sohasi bo‘yicha so‘rovnoma o‘tkazildi. Quyida so‘rovnoma savollari asosida olingan natijalar umumlashtirilgan.

1-jadval

Respondentlarning bioetika haqida bilim darajasi

Javob variantlari	Foiz hisobida (%)
Bioetika haqida mukammal tasavvurga ega	18%
Qisman tushunchaga ega	52%
Eshitgan, ammo chuqur tushunmaydi	22%
Hech qachon eshitmagan	8%

Izoh: Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, respondentlarning 70%dan ortig‘i bioetika haqida yetarlicha tushunchaga ega emas yoki bu soha bilan tanish emas.

2-jadval

Bioetika fanining tibbiy ta'limda majburiy o'qitilishi zarurligiga munosabat

Javob variantlari	Foiz hisobida (%)
Albatta, majburiy bo'lishi kerak	64%
Ixtiyoriy bo'lishi mumkin	26%
Kerak emas, boshqa fanlarda yetarli	10%

Izoh: Respondentlarning yarmidan ko'pi bioetika fanining alohida majburiy fan sifatida joriy etilishini qo'llab-quvvatlagan.

So'rovnomadan tashqari, o'tkazilgan yarimstrukturaviy intervyular natijalariga ko'ra, quyidagi omillar bioetika sohasini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda:

▪Bioetika bo'yicha mutaxassislarning kamligi.

▪Normativ-huquqiy hujjatlarning mavjud emasligi yoki noaniqligi.

▪Soha bo'yicha o'zbek tilida ilmiy adabiyotlar va darsliklarning yetishmasligi;

▪Bioetika fanini ijtimoiy, axloqiy va diniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish mexanizmlarining ishlab chiqilmaganligi.

Xulosa va munozara. Ushbu maqolada O'zbekistonda bioetika sohasining shakllanishi, xalqaro standartlar asosida institutlashtirish zarurati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy-nazariy va amaliy tahlil asosida yoritildi. Tibbiyot, biologiya va texnologiyalar sohasida yuzaga kelayotgan yangi muammolar, xususan, genetik tahrir, surrogat onalik, sun'iy intellekt, transmilliy tadqiqotlar va inson huquqlari bilan bog'liq masalalar, bioetika sohasi rivojining dolzarbligini namoyon qilmoqda.

O'tkazilgan so'rovnoma va tahlillar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi.

▪Tibbiy oliygohlar va amaliyotda faoliyat yurituvchi mutaxassislar orasida bioetika faniga qiziqish mavjud, biroq bu yo'nalish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikma yetishmaydi.

▪Bioetika madaniyatini shakllantirishda axborotga asoslangan rozilik, bemorning shaxsiy hayotiga hurmat va ilmiy mas'uliyat mezonlari to'laqonli tatbiq etilmagan.

▪O'zbekistonda bioetika sohasi bo'yicha maxsus markazlar, ilmiy tadqiqot institutlari yoki mustaqil bioetika kengashlari mavjud emas.

▪Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

▪O'zbekiston Bioetika milliy kengashini tashkil etish va unga turli soha vakillarini (sog'liqni saqlash, fan, huquq, din, OAV) jalb qilish zarur. Bu kengash bioetik muammolar yuzasidan normativ-huquqiy va axloqiy tavsiyalar ishlab chiqadi.

▪Tibbiyot oliy o'quv yurtlarida "Bioetika asoslari" nomli mustaqil fan sifatida kiritilishi, unga falsafa, huquqshunoslik, dinshunoslik va psixologiya elementlari integratsiya qilinishi lozim.

▪Bioetika sohasiga oid o'zbek tilidagi darsliklar, o'quv qo'llanmalar va ilmiy maqolalar bazasi shakllantirilishi zarur. Xalqaro manbalarni tarjima qilish va mahalliy sharoitga moslashtirish tashabbuslari qo'llab-quvvatlanishi kerak.

▪Bioetik savodxonlikni oshirish maqsadida OAV, ijtimoiy tarmoqlar va nodavlat tashkilotlar orqali jamoatchilikni xabardor qilish bo'yicha kampaniyalar o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Fydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). Beauchamp T.L.,Childress J.F. (2009). Principles of Biomedical Ethics (6th ed.). Oxford University Press.

(2). UNESCO. (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/

(3). World Health Organization (WHO). (2015). Global Health Ethics: Key Issues. Geneva: WHO Press.

(4). Kallein, C. (2012). Ethical Challenges in Contemporary Medicine. Cambridge University Press.

(5). Singer P. (1995). Rethinking Life and Death. The Collapse of Our Traditional Ethics. Oxford University Press.

(6). Karimov, B. (2020). Bioetika fanining rivojlanish tendensiyalari. "Tibbiyot va axloq", 2(4), p. 42–47.

(8). O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. (2022). Bioetika va tibbiy etikaga oid normativ hujjatlar to'plami, Toshkent.